

"לכו לחמו נלחמי"

(שיעור פתיחה ללומדי גמרא)

לע"נ ראש הכולל בשיבתנו באלון מורה,
מו"ר הרב שמואל בנימין הרלינג זצ"ל הי"ד,
שעמלו ושקידתו בתורה ובארץ עומדים לנו עינינו כלפיך אש.

פרק א – פתיחה

א. לימוד כשחפץ בו

הורתו ולידתו של חיבור זה הוא במשא ומתן ארוך עם תלמידים חברים, מקשיבים ומקשים, ובעיקר מתמודדים, עם השאלות המטרידות רבים מבני הישיבות צעירים ומבוגרים, והיא שאלת לימוד הגמרא, התלמוד הבבלי שלנו. אנו עסוקים רובו של היום, רובם של השנים, שנות לימודינו בישיבות, בפיצוחם וניתוחם של סוגיות הגמרא בעיון ובבקיאות, הכתובות בדרך של משא ומתן, קושיות ותירוצים.

בני הישיבות העוסקים בלימוד הסוגיות בעיון, ומשתדלים להפנים את דרך הלימוד העיונית, נושאים ונותנים מדי יום בעומקה של סוגיא, ומאז מתקשים ביכולת להקיף את מכלול הנושא הנלמד. אין קץ לעיון. תמיד ישנם שאלות שלא העלנו על דעתנו, תמיד ישנה סברא שלא חשבנו עליה, תמיד ישנה דרך אחרת, שונה, ואף הפוכה, ללמוד את מה שעסקנו בו ככל יכולתנו. השאלות והצורך להתבונן בעצם החשיבות של העיסוק הזה גדל פי כמה וכמה לבני ישיבות אלו.

העמל הנדרש בלימוד הגמרא, איננו עמל הנדרש בכל לימוד. כדי "להיכנס" לסוגיא, נדרשים אנו לריכוז כל הכוחות השכליים והנפשיים, להתבוננות בתוך מהלכי הקושיות והתירוצים, לתוך המשא ומתן שנידון בבית מדרשם של גדולי עולם, מתוך ענווה כלפי המקשה, תוך הבנת

סברתו ומקורותיו, ואחר כך באותה ענווה והתבוננות כלפי המתרץ, להבין את השיטות החלוקות, את ראיותיהם ואת ההיגיון הטמון בכל שיטה. שומה עלינו לדקדק בדברי הראשונים שלעיתים שפתם וסגנונם המדויק, שבו כל מילה שקולה וכל השמטה מכוונת, קשים לבני דורנו. הידיעה והזיכרון הם רק חלק ממה שנדרש מהלומד. עיקר מה שנדרש מאתנו הוא כוח היצירה והחידוש, שחכמינו השאירו לנו בו כר רחב מאד לחדש ולהתחדש. גם הכוחות הגופניים, העירנות, השעות הארוכות, הלילות, כולם נוטלים חלק במאמץ של אדם מישראל בעמל תלמודו.

בלא שמחה ורצון, בלא חשק פנימי, מאין יהיו לנו כוחות לעמל שכזה? כיצד יוכל אדם לתת את כולו, ימים ושנים, בעמל ומאמץ כשהוא "איננו מחובר", כלשונו העכשווית, ללימוד הזה? מה ימריץ אותו ללימוד העיון התלמודי בתקופת "בין הזמנים", או בהמשך חייו בכל מקום שבו יהיה ובכל מקצוע שבו יעסוק? כיצד נצליח למלא את בתי הכנסת שלנו, ובתי המדרש בכל אתר ואתר בחברות העוסקות בבירורי סוגיות הש"ס, בשעות הלילה אחר עמל היום? כל זה בלא חיבור פנימי, בלא לימוד של שמחה ורצון לא יוכל להיווצר. יסוד ההתאמה של אדם מישראל עם התורה איננו שכלי. מעצם הווייתנו אנו מקושרים עם שמו הגדול והקדוש שקרא עלינו, ולכן היחס שלנו אל התורה הוא נצחי, ולא תלוי בהבנתנו ובהיגיון שכלי כזה או אחר. אבל אין כל זאת פוטר אותנו מחיוב ההתבוננות בסיבת העיסוק הזה בדרך זו, ובוודאי מהצורך להסביר זאת לשואלים בכל גיל ומדרגה.

ב. הצורך בהקדמה ללימוד הגמרא

תביעתה של תורה מלומדיה, גדולה ורחבה. היקף התורה, על כל חלקיה, דבר ה' המופיע בכל מרחבי החיים, דורש מאתנו בירור הלכה באיסור והיתר, בטמא וטהור בזכאי וחייב, והסתעפויותיו ופרטיו של הבירור התלמודי הם אין-סופיים. גם חז"ל ראו זאת כך, ובהעמדת אדם לפני בית דין של מעלה כשנתבע על לימודו, ונדרש מהמסוגלים לכך להעמיק חקר בתלמוד, מכנה אותו המדרש "ים":

...בא מי שיש בידו חמישה חומשי תורה אומר לו הקב"ה למה לא למדת אגדה... בא מי שיש בידו אגדה אומר לו: בני תלמוד למה לא למדת, שנאמר: "כל הנחלים הולכים אל הים והים איננו מלא", ואיזה, זה תלמוד.

(מדרש משלי י)

הכינוי המפורסם "ים התלמוד"¹ מביא לידי ביטוי את העוצמה הטמונה בלימוד זה, את

1. "אין התלמוד קובץ של דינים, אוסף של הלכות. הולם לו בצדק השם העתיק 'ים התלמוד'. הגלים האדירים

ייחודה של הגמרא, במה שאין תחום שלא כוללת אותו בין דפיה וסוגיותיה, אך מאידך גיסא היא מביאה לידי ביטוי גם את הקושי העצום הטמון ב"מים שאין להם סוף". אולם כשם שהקושי קדמון, כך גם התמודדותם של חכמי ישראל אתו לגבי עצם העיסוק בתורה שבעל פה בכלל, ובגמרא בפרט, קדמון גם הוא. דוגמא לכך ניתן לראות אצל הרב ר' דוד ניטו, בעל "הכוזרי השני", שעסק בספרו בחשיבותה, מעלתה, ובאמיתותה של תורה שבעל פה. ובהקדמתו מזהיר ומבקש ממרביצי התורה שבכל תפוצות יהודה שלא ללמד גמרא בלא הכוונה מתאימה, ומבקש שילמדו בספרו קודם שמתחילים בלימוד:

והנני מפיל תחינתי לפני כל המרביצים תורה בכל תפוצות יהודה וישראל שקודם שישנו לתלמידים פירוש המשנה או הגמרא שילמדו אותם שלושה הויכוחים הראשונים של הספר הזה (=כוזרי שני)... ובכן כשינוחו בחדרי המשנה והגמרא לא יפוג ליבם בראותם שקלא וטריא והויות דאביי ורבא כי מקדם קדמתה יכירו וידעו שאלו ואלו דברי אלוקים חיים.

הרב דוד ניטו מעיר שקשה (כבר בתקופתו) לגשת ללימוד הגדול הזה של ים התלמוד בלא נקודת מוצא וגישה נכונה. ישנו צורך גדול בדורו, וכל שכן בדורותינו, בגישה הנכונה, במבט עמוק על הצורך בלימוד הזה, על משמעותו עבורנו, על סדר התלמוד, על סיבת הסדר הזה ואופן כתיבתו.

מאותה סיבה עסקו קדמונים בעריכת כללים לתלמוד, ניסיון להעמיד באופן מבורר את הליכותיו הרבות והמפותלות של ים התלמוד, מתוך הבנה שללא ההקדמה הנכונה עלול הלומד לטעות ולתהות בתלמודו, ומתוך שאיננו מצליח בלימודו עלול לפרוש ממנו, חלילה.

בהיות ששלמות הפעולה תלוי בהקדמת ידיעות אופני הפעולה ככל הצורך, ועל ידי כך יעשה הפועל פעולתו בלי חיסרון וכשלון. ובהעדר זה יעדר כשרון המעשה ההוא, הנה כי כן יארע לתלמידים אשר לא ידעו דרך הקודש מכללי התלמוד וילאו למצוא דרך הנכון ולבוא עד תכליתו.

(מתוך הפתיחה לספר 'מבוא התלמוד' לרבי שמואל הנגיד)

הצורך בבירור הכללים עליהם מיוסד הש"ס, הוא העמדת הלימוד בצורה מבוררת, כשהלומד בסוף לימודו ידע מהי מסקנת הסוגיא, שורשיה וטעמיה, ומתוך הבנה זו ידיעותיו מסודרות²

של הסוגיות שוטפים וזורמים, 'יעלו שמים ירדו תהומות'. כשרון מיוחד דרוש להשייטים, 'ירדי הים באניות' בשביל לדלות ממעמקיו ומצולותיו את האבנים הטובות... " (סופרים וספרים מאת הרב זיין, מערכת התלמוד והפוסקים עמ' 51).

2. לגבי נסיונות נוספים בכיוון אחר לפרש את התלמוד, והצורך בפירוש מעבר לכל הפירושים שכבר נכתבו יעויין במאמרו של הרב אברהם אליהו קפלן זצ"ל "על עריכת פירוש לתלמוד, צרכו ודרכו" שרצה בחיבור פרשני בשם "דברי תלמוד" אך לא זכינו לאורו.

ומכוונות. הצער הגדול המלווה לומדים רבים טמון בכך שאחר שעמלו בגרסת הסוגיא ובניסיון להבין אותה אין הם חשים כי הסוגיא מבוררת אצלם, וודאי שאינם יכולים להורות בסוגיא ומתוכה. ספרי הכללים באים לענות על הצורך ההכרחי הזה, כמו שכותב רבי משה חאגיז בספרו משנת חכמים:

כשיהיה התלמיד הגון ילמדנו באיזה שעות ביום דרכי הגמרא, כי הם כמו מפתחות להכנס בנקל לעיון הגמרא, וכבר כתב א"א ז"ל דכמה קולות ניתנים לפעמים בישיבות בקושיות והוייתו מחסרון הכללים. וצריך לפשפש אחריהם ולחזור עליהם תמיד.
(מעלת התלמוד שם)

חשיבותם של הבריורים המקדימים ללימוד מופיעה במקומות רבים³, ואולם בדורנו מקבלים הדברים הללו בחינה נוספת. הקשיים בלימוד הגמרא כפי שאנו מכירים אותם כיום, נובעים מסיבות רבות הקשורות ושאינן קשורות לגמרא, אבל הצורך בבירור והקדמה נכונה ללימוד זה, הן אצל תלמידים צעירים, והן אצל מבוגרים, וגם אצל תלמידי הישיבות הגבוהות, הוא בולט מאד. בדורות שבהם נפתחים שערי החכמה, רוצה האדם להתבונן ולהבין במה הוא עוסק ומדוע נכתב בצורה שבה הוא נכתב.

ג. הקשיים העיקריים בלימוד הגמרא

הקשיים בלימוד הגמרא, כפי שכבר הזכרנו, הם מגוונים. חלקם קשורים בעניינים הטכניים של הלימוד כמו הבנת השפה הארמית, היכולת לעכל את אריכות מהלך הסוגיא, ועוד. רבים וטובים עוסקים בדרך הלימוד, הן בהוראתו לצעירים והן בהוראתו למבוגרים. שיטות שונות ומאמצים רבים מושקעים בידי רבנים ומחנכים על מנת להקל את הלימוד, ועל מנת לברר אותו, וכיום אמצעי המחשה והבירור עוד התרבו, והשימוש בהם מתרחב. אולם נראה שלא דרך הלימוד היא הדרושה לתיקון, ולא בכך נהפוך את עצמנו ותלמידינו לקשורים ו"מחוברים" ללימוד הגמרא⁴. אנו נדרשים לתת תשובות לשאלות המהות, ולא לדרך בלבד, למרות שבוודאי יש צורך בבירור דרכו של הלומד והקלת מסעו. הרצון שלנו ושל תלמידינו ללמוד קשור להבנה של משמעות לימוד זה, ולצורך להבין מדוע נכתב דווקא כך.

3. עיין גם בהקדמת הרב בעל הליכות עולם בשיר המקדים את כללי הגמרא שלו: "והוא יתד והוא עמוד ללימוד, והוא פינה למשנה הסדורה".

4. יעוין ב"עין איה" לברכות סג, ב אות שמ"ד: "רבים הם הפדגוגים המתנשאים להביא דרכים להקל את הלימוד... תועלת הדבר אינה אלא מתעה, כי הידיעות לא תמדנה ע"פ כמותם כ"א ע"פ איכותם, ע"פ עומק ההבנה וחריפות השימוש בהם לכל חפץ... ובזאת יהיה מועיל רק לימוד שאינו בא בדרכים קלים ונוחים לקלוט...".

מובן שבעצם העלאת השאלות והניסיון להתמודד עמן ישנו סיכון גדול. לעיתים השאלות חדות יותר וברורות הרבה יותר מהתשובות. מעבר לקושי שבהבנת התשובות, ישנו גם צורך לעכל אותם ולהתבונן בהן לאורך זמן. אבל סיכון זה לא יכול לפטור אותנו מעצם החובה לנסות ולהתבונן, על פי מקורות חז"ל, ועל פי סופרים ועל פי ספרים של גדולי הדורות שכבר חרשו וזרעו בעניינים אלה. עלינו לשאת כפינו בתפילה שהשי"ת יהיה בעזרינו שלא יבוא מכשול חלילה במעשה ידינו.

במאמר זה ננסה להתבונן בשאלה אחת הנחלקת לשלוש:

א. כתיבתו של התלמוד הוא כעין פרוטוקול של הדיון המתרחש בבית המדרש, כאשר ישנו מקשה ומתרח, שואל ומשיב. לעיתים הדיון ארוך ולעיתים קצר, לעיתים יש מסקנה בסופו ולעיתים אין. המשנה שקדמה לתלמוד, וכך גם התוספתא ומדרשי ההלכה לא נכתבו כך. מדוע נכתב השי"ס הבבלי בצורה זו הקשה ללומד, ומדוע לא נכתבו מסקנות הדיון בלבד (כמו הרמב"ם והרי"ף)?

ב. כל מי שעסק בסוגיות גמרא כל שהן יודע, שבגמרא מובאות לא רק שיטות חלוקות, שחלקם נפסקות להלכה וחלקם לא. בגמרא מובאות גם שיטות דחויים, שגם בעל אותה שיטה או שאלה חזר בו, והם נקראים "הוה אמינות". ה"הוה אמינא" הנדחית לגמרי, לעיתים נפרשת באריכות בגמרא עצמה ולעיתים מתפרשת בהרחבה בדברי הראשונים והאחרונים.

מדוע ראו חכמים צורך להאריך כל כך בניתוח דעות שלא נכללו בהלכה?

ג. אחד הקשיים הבולטים בלימוד הגמרא הוא ריבוי פרטיה. סגנון כתיבתו של התלמוד הבבלי הוא איסופם של אין ספור פרטים ופרטי פרטים, דינים רבים והסתעפויותיהם, כשהכלל ההגיוני העומד מאחורי כל הפרטים הללו, לעיתים נשאר חבוי, ותלוי בעמל שלנו בסוגיא. מדוע לא נכתב השי"ס הבבלי שלנו בצורת כללים, כעין המשנה?

בנוסף, יש לתת את הדעת על נקודות נוספות בהן לא ניגע במסגרת מאמר זה, כמו: מרכזיותו של לימוד הגמרא ביחס למקצועות אחרים בתורה, יצירת התלמוד דווקא בבבל ומרכזיותו של התלמוד הבבלי לעומת הירושלמי, כתיבת הגמרא בשפה הארמית ולא בעברית, וכן מקומה של האשה בלימוד הגמרא.

עם כל נסיונות ההסבר, צריך לחזור ולהדגיש: ללא עמלה של תורה, ללא נכונות נפשית פנימית לקבל את מרירות הסם⁵, אין תועלת בבירור זה. הטעם בלימוד והחיבור אתנו יוכל להתרחש בליבותינו רק כאשר נהיה מוכנים לעמל גדול ולבירור מעמיק גם יחד. אין תחליף לטעם הלימוד כמו עצם הכניסה אליו, ההשתקעות האמיתית בסוגיותיו והצלילה העמוקה בים

5. עיין חובות הלבבות שער עבודת הא-להים פרק ה, ומוסר אביך פרק ב אות א.

הגדול והנהדר הזה. כל הקדמה היא רק הקדמה לעצם העניין. ומי שלא יתאמץ בעמלה של תורה, מתוך שקידה ומאמץ אמיתי, מי שלא יהיה מוכן למסע הארוך והעמוק, "ללון בעומקה של הלכה" – לא תוכל כל הקדמה לסייע לו. אנו נדרשים לבירור הזה מפני שכך היא דרכה של תורה, לחקור, להעמיק וללבן, ומפני הצורך הגדול שיש לכך בזמננו, אבל תועלת תצמח מתוך השילוב של עמל והתבוננות יחד.

פרק ב – מהלך חיים של קושיות ותירוצים

א. הקושי שבקושיא

דרכה של הגמרא, בשקלא וטריא של קושיות ותירוצים, הוה אמינות ומסקנות, צריכה להתברר משלושה היבטים:

1. סוגיות הגמרא, הדפים והעמודים שבש"ס הבבלי שלנו, מלאים בקושיות ותירוצים. כל המעיין בכל עמוד מעמודי הגמרא ימצא בה מהלך, דיון, כפי שנידון בבית המדרש, דיון שתמיד יש בו מקשה ומתרץ, שואל ומשיב. לעיתים הקושיות באות במילה אחת: "פשיטא", "תנינא", "אמאי", ולעיתים כדי להקשות נאלצת הגמרא להוכיח ולהסביר, או לדמות עניין לעניין. ויכולה קושיא אחת להיות נפרשת על פני עמוד שלם, והתירוץ קצר.

קושי גדול יש בלימוד מסוג זה. הגמרא איננה מפרטת את היסודות ההגיוניים של המקשן, ובמה דוחה אותו התרצן, ומדוע. הרוצה "להיכנס" לסוגיא נידרש לרדת לעומק דעתו של המקשה⁶. להבין מדוע, ומתוך אלו נתונים וסברות יוצא להקשות. ובאותה מידה, כיצד מיישב המתרץ את הקושיא, ובמה נחלקו שניהם. בסוף כל תירוץ נשאל את עצמנו, האם אכן ענה התרצן על כל הקושיא, האם את התירוץ הזה לא ידע המקשן קודם לכן, מה הן אם כן שתי הדעות וההגיונות המנחים את שתי השיטות.

לעיתים נמצא שלא כל הקושיא תורצה לכאורה, לעיתים הקושיא פשוטה ולא מובנת. לימוד כזה הבנוי על דיון בין מקשה ומתרץ כשלכל אחד שיטה, הגיון והוכחה, הוא קשה ומייגע. בסוף הסוגיא לעיתים נמצא את עצמנו נבוכים, אחר כל הקושיות והתירוצים. מהי המסקנה? מה נוצר מכל מהלך הדיון? מה התברר עתה יותר? פעמים שעל כך נחלקים ראשונים ואחרונים עד ההלכה.

2. הקושי הזה בולט יותר כשאנו באים ללמוד את "ההוה אמינות" המופיעות בגמרא, שיטות שנידחו מההלכה, בין אם נדחו מכוח קושיות שהוקשו עליהן, בין אם ההכרעה היתה כנגדן.

6. עויין דרכי הגמרא ל' יצחק קנפטון פרק שלישי אות יא, ובדרכי הגמרא לרבי עמנואל הספרדי שער ראשון אות ג.

הגמרא לא מתחשבת בכך, ולעיתים אנו עסוקים זמן רב בניתוח הסוגיא, בניתוח הדעות השונות על כל צדדיהן כשכל זה הוא רק בשיטת ההוה אמינא, וידוע לכולם שלמסקנה אין הלכה כשיטה זו.

3. ועוד, מדוע לא נכתבה הגמרא כמו הרמב"ם, בפרוט ההלכות העולות מן המשנה למסקנה, האם לא מספיק ללמוד את משנה התורה להרמב"ם, ולדעת את כל פרטי ההלכה? מדוע אנו נדרשים ללמוד את הסוגיות על כל שיטותיהן, ומדוע אנו נאלצים להתבונן ולהעמיק גם במה שנדחה מההלכה?

כל השאלות הללו אינן נחלת דורות אחרונים בלבד. השאלות נשאלו כבר בבית מדרשם של ראשונים וכבר הם ראו צורך בבירורן של שאלות אלה:

ואם כדבריהם כן הוא, שמספיק לו לאדם לעסוק בחיבור ובפסקי הלכות, רבינא ורב אשי ז"ל אשר כתבו התלמוד שהוא תורה שבעל פה למען לא ישכח מישראל, מה ראו לכותבו על דרך משא ומתן, וכי כזה נתן למשה רבנו ע"ה בסיני, אמר ר' פלוני בקושיא ותירוץ, או לא היו יודעים לפסוק ההלכה מתוך מחלוקת החכמים...אם כן כיוון שבלי ספק היה בידם כוח וחכמה לחבר חיבור של פסקי הלכות פשוט בלי קושיא ובלי הזכרת דברים, ולא עשו כן, אבל כתבו התלמוד בקושיות ובתירוצים...

(ספר מאירת עיניים לרבי יצחק בייר שמואל דמן עכו; תלמיד חבר ואיש סודו של הרמב"ן, בפירושו לפרשת וישלח)⁷

ב. זרחה של קושיא

בניסיוננו להתבונן בשאלות שהועלו לעיל, עלינו להקדים ולשאול: האם הקושיא נכתבה כמבוא לתירוץ בלבד, כלומר האם כל הקושיא הובאה רק כדי שיבוא תירוץ אחריה, או שישנה תועלת בקושיא, בסדר הבאתה בסוגיא או בעצם הקושיא בפני עצמה. ברור כמובן, שצריך לבוא תירוץ לקושיא, אולם האם השאלה הנשאלת מטרתה רק התשובה או שישנה כוונה נוספת בעצם העלאת הקושי, ובקושיא עצמה.

7. יעויין בחוברת "חיי עולם נטע בתוכנו" בהוצאת אל-עמי, ותודה לרב חן חלמיש שהפנה אותי למקור זה.

מצאנו כבר בדברי הראשונים כמה כללים בהעלאת הקושיות בגמרא⁸. לעיתים משנה הגמרא את סדר המשניות ולא מביאה אותן כסדרן, ושינוי זה נועד לצורך העלאת קושיא:

ואין הגמרא מביא הנך משניות כסדר המשנה אלא כסדר הראוי להקשות זה אחר זה, דלא מיתרצי בתרייתא בשינויא דקמייתא כדפרישית (= שלא תתורץ השנויה בסוף בתירוצה של השנויה בתחילה).

(תוס', יבמות צא, ב ד"ה יתא שמע כנסה בגט"ז)

מתוך דברים אלה של התוספות עולה, שאף על פי שאילו היינו מביאים את המשניות כסדרן חלק מהקשיים כלל לא היו עולים, שינתה הגמרא את הסדר כדי להקשות, וצריך להבין זאת. אם ניתן להבין משנה העומדת כסדרה, מדוע מהפכת הגמרא רק כדי להקשות? ועוד: מצאנו בכמה מקומות שהמקשן מהפך את סברתו כדי להקשות. במקום אחד מקשה מנקודת מבט אחת, ובמקום אחר מקשה מנקודת מבט הפוכה לגמרי:

ואין זו קושיא, שכן דרך הש"ס. המקשן מהפך הסברא כאן כדי שיקשה, ובמקום אחר מהפכא לה הקושיא.

(רש"י, שבת קד, א ד"ה יעילוי קא מעלי¹⁰)

על אף שאותה סוגיא מובאת בשני מקומות, לעיתים המקשן מקשה כך ולעיתים להיפך; וכל זאת רק כדי להביא לידי קושיא הזקוקה לבירור. אם כן לקושיא מטרה בפני עצמה. יתירה מזאת מצאנו, שגם כאשר התשובה ברורה לגמרי, והמקשן יודע את התירוץ, בכל זאת מביאה הגמרא את הקושיא:

כל הנהו דמייתי ידע המקשה דמצי לשינויי בצריך למקומו (הסוגיא עוסקת שם בהלכות מוקצה בשבת ומביאה כמה וכמה ברייתות כקושיא כשלכולן תירוץ אחד – מותר לטלטל בצריך למקומו של החפץ המוקצה) אלא שרוצה לידע אם יש לתרץ בעניין אחר.

(תוס', שבת מג, א ד"ה יכופה¹¹)

8. אין הכוונה כאן לברר ביסודיות הנדרשת את כל כללי הקושיות והתירוצים, אלא להראות שהקושיות המופיעות בגמרא מסודרות בשיטתיות מסוימת, ושיש מטרה בעצם העלאתן.
9. וכעין זה יעויין גם בכתובות קב, ב תוס' ד"ה יתא שמע'.
10. וכעין זה יעויין גם בתמורה כג, ב תוס' ד"ה 'הא'.
11. וכעין זה גם בשבת קכג, ב תוד"ה 'איתביה'.

יש למקשן כבר תירוץ, הוא יודע את התשובה לשאלתו, והתשובה אכן מספקת ומפריכה את הקושיא, ואף על פי כן מקשה, אולי יש תירוץ אחר. שוב נפגשים אנו עם מקרה בו הקושיא לא הובאה רק כדי להקשות או כדי למצוא את התירוץ¹². לא רק תירוץ אנו מבקשים, צורך רב יש לנו בקושיא שתפתח את לבנו לכיוונים נוספים.

ביטויים נוספים אנו מוצאים בכיוון זה בדברי הראשונים: "יודרך הש"ס להקשות ממקום שמוצא לתרץ בפשיטות" (תוספות, פסחים קב, ב ד"ה 'מיתביה'), ויוצא מכך שאף על פי שיודע לתרץ בפשיטות בכל זאת מקשה. ולעיתים: "פרכינן רישא אסיפא דברייתא כדי לבררה" (ריטב"א, בבא בתרא כג, א ד"ה 'ומישל') ועוד¹³.

למדנו אם כן שיש כללים בהעלאת הקושיות בגמרא, ויש מטרה בהצבת השאלות. הקושיא והתירוץ, מהלך לימודה ובירורה של הסוגיא בדרך זו דווקא איננו מקרי. חכמים ראו צורך לכתוב את הש"ס לדורות בדרך זו שיש בה משמעות מיוחדת הצריכה ליבון והתבוננות.

ג. תשבי יתרץ קושיות

הנבואה המפורסמת בסוף ספר מלאכי, המבשרת על בואו של אליהו הנביא, והמבטיחה לנו כי בבואו ישיב "לב אבות על בנים", פותחת בפסוקים הקשורים בתורת משה:

זכרו תורת משה עבדי אשר צויתי אותו בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים. הנה אנוכי שולח לכם את אליה הנביא לפני בוא יום ה' הגדול והנורא. והשיב לב אבות על בנים ולב בנים על אבותם...

(מלאכי ג כב-כד)

ביאתו, מבשרת הטובות, של אליה הנביא קשורה כבר בפסוקים עצמם בתורת משה, בחוקים ובמשפטים. וכך גם הבשורה שאנו מתבשרים על ידו בהשבת לב אבות על בנים, גם היא מחוברת עם החוקים והמשפטים שבתורתנו.

12. בדומה לזה מצאנו בר"ן לנדריס סז, ב שהמקשן אמנם יודע את התירוץ: "וכדסליק אדעתיה מעיקרא אבל הש"ס מפרש למילתיה קימעא קימעא" (שם ד"ה 'ונערה').

13. לגבי כללי הקושיות בש"ס, דרך הש"ס בקושיותיו, ומתי תקשה הגמרא דווקא בביטוי מסוים ומתי בביטוי אחר, יעויין בשדי חמד ערך קושיא חלק ה עמ' 281, 287, 289. ובספר הליכות עולם כללי הגמרא שער ב פרק שני ובספר דרך הגמרא לר' עמנואל הספרדי שער ראשון ושער שני.

המשנה בסוף מסכת עדויות דנה במשמעות הופעתו של אליהו ובתוצאותיו, וכמה דעות ישנם במשנה בעניין זה:

אמר רבי יהושע: מקובל אני מרבן יוחנן בן זכאי ששמע מרבו ורבו מרבו הלכה למשה מסיני, שאין אליהו בא לטמא ולטהר לרחק ולקרב, אלא לרחק המקורבין בזרוע ולקרב המרוחקין בזרוע... רבי שמעון אומר: להשוות המחלוקת...

(עדויות ח, ז)

אליהו הנביא, שהציפייה לבואו מאחדת בקרבה את כולנו, בא – לשיטת רבי שמעון – להשוות המחלוקת, וכל אותה נבואה על השבת הלבבות היא הנבואה על השוואת המחלוקות. וכבר הסבירו המפרשים שמדובר במחלוקות שבין החכמים¹⁴. מטרת בואו של אליהו כהכנה ליום ה' הגדול והנורא, היא יישור ההדורים הרוחניים שבסוגיות. מחלוקות החכמים, הקשיים שבכל שיטה, החידושים וההתנגדות להם – כל אלה חייבים להיות מיושבים לפני בוא יום ה'.

וכך מסביר תוספות יום טוב שם את דעתו של רבי שמעון:

רבי ישמעאל¹⁵ אומר, להשוות את המחלוקת שיש בין החכמים בדברי תורה. רבי ישמעאל דריש מהאי קרא דלעיל דכתיב "זכרו תורת משה עבדי אשר ציויתי אותו בחורב על כל ישראל חוקים ומשפטים". וכתיב בתריה "הנה אנוכי שולח לכם את אליהו הנביא וגו' והשיב לב אבות על בנים וגו'". כלומר על החוקים והמשפטים ישוה לב אבות עם לב בנים. שלא תהיה עוד מחלוקת ביניהם.

המטבע שטבע הנביא בביאתו של אליהו, נזכרת לפי הסבר זה בכל לימוד סוגיא שאין לה יישוב ברור. סוגיות בגמרא המסתיימות בלא הכרעה מסתיימות במילה "תיקו". ואף על פי שבדרך הפשט הכוונה היא "תהא קאי" כלומר הקושיא לא תורצה ובמקומה עומדת, הרי שנהגו לפרשה אחרת:

ונראה לי דמהכא¹⁶ רגילין לומר דתיקו שאמרו בגמרא היא נוטריקון: תשבי יתרץ קושיות ואבעיות.

(תוספות יום טוב עדויות שם)

14. תוספות יום טוב שם ותפארת ישראל שם אות מד. ושיטת הרע"ב: "אבות אלו החכמים ובנים אלו התלמידים שיהיה לב כולן שוה ולא תיפול ביניהן מחלוקת".

15. כך הגרסא בדבריו, ובמשנתנו הגרסא רבי שמעון.

16. ובהערות להערוך השלם ערך "קשי" הביא שמקור הביטוי הוא בירושלמי תרומה פ"ה: "קשיתיה לכשיבוא אליהו". ויעויין גם בספר תיקונים חדשים, תיקונא תמינסר: "ואית דאתמר ביה תיקו, ודא תשבי יתרץ קושיות והויות...". ובכל עניין הקושיות ומשמעותם שם.

מכאן – מהחיבור המופיע בפסוקים בין החוקים והמשפטים עם בואו של אליה הנביא – למד התוספות יום טוב שכל סוגיית ספק יבוא אליה הנביא ויפשוט לעתיד. אולם לענייננו ניתן לומר, כי המהלך של הברור והלימוד הנעשה בתוך בית המדרש, לימוד של הסוגיות והעיון בהם בעומק ובסברא – לא מסתיים בבית המדרש. לעיתים ישנם קשיים וקושיות שמהלך התורה כפי שנלמדת אצלנו ואצל קדמונינו משאיר את השאלות ב"צריך עיון", אולם בית המדרש שבהווה ממשיך ומתברר בבית המדרש של העתיד. מה שלא התברר כאן ממשיך ומתלבן, ממשיך ומתברר בבית מדרשו של אליהו, ומה שלא נפשט כאן נפשט ומתורץ שם.

התהליך שבו האדם מתבונן בסוגיותיו, מקשה ומיישב, מעמיק את מבטו על הלימוד, ומתוך הקושיות, מתוך משא ומתן של הלכה הוא מגלה את הצפון במטמוני הסוגיות, תהליך זה ממשיך ומפענח תעלומות גם מעבר לרבדים הגלויים בעולמנו. הגמרא במסכת מכות¹⁷ מספרת על נידויו של יהודה ועל ההשלכות לנידוי זה:

כל אותן מ' שנה שהיו ישראל במדבר עצמותיו של יהודה היו מגולגלין בארון עד שעמד משה וביקש עליו רחמים. אמר לפניו: רבונו של עולם מי גרם לראובן שיודה, יהודה. וזאת ליהודה. ויאמר שמע ה' קול יהודה – עאל איבריה לשפא (רש"י): נכנסו עצמותיו למקום חיבורם). לא הוה קא מעיילי ליה למתיבתא דרקיעא – ואל עמו תביאנו. לא הוה קא ידע למישקל ולמטרח בשמעתא בהדי רבנן (רש"י: לישא וליתן) – ידיו רב לו. לא הוה ידע לפרוקי קושיא – ועזר מצריו תהיה¹⁸.

(מכות יא, ב)

מהלך הלימוד של חשיפה וגילוי, לא מסתיים בעולמנו. גם בישיבה של מעלה עדיין דנים, ברבדים שלהם, בסדר של קושיות ותירוצים, חיפוש וגילוי. תורת משה – שמהלכה הגלוי מופיע במעמד הר סיני – הולכת ומתפשטת, מתרחבת ומתבררת במהלך הדורות בתוך חכמת התורה הנובעת ומתברכת בבתי המדרשות שבכל דור ודור. על מה שלא הואר עדיין, על מה שעדיין מצוי בערפילים, יופיע אורו וגילוי של אליהו, ויכוון את דעתם של חכמים במהלך הסוגיות.

אליהו לא מוחק את הקושיות. תורתו המאירה איננה מתעלמת, ואף איננה מתעלה מעל הקשיים שבהבנתנו. אליהו – הנקרא כאן "תשבי", לשון תשובה¹⁹ – יתרץ את הקושיות.

17. ובנוסח אחר גם בבבא קמא צב, א.

18. יעויין גם ברבנו בחיי על דברים לג, ז בהתייחסו לגמרא זו.

19. הכינוי מוזכר במלכים א יז, א ומשמעותו בפשטות שאליהו בא ממקום שנקרא תשב, יעויין תוס' בתענית ג, א ד"ה 'ויאמר', אולם נראה תימא שהגמרא דווקא כאן כינתה אותו בתואר תשבי, ואולי הכוונה היא לתירוציו ויישוביו הן במהלך הסוגיות, והן בהשבת לב אבות על בנים, כפי שראינו בפסוקים שהובאו לעיל.

חשיבותה של הקושיא, חשיבותן של הקשיים וההוה אמינות, באה לידי ביטוי כאן אצלנו בכך שאליהו בבואו להאיר ולגאול, פותח בתירוץ ובירור של הקושיות העולות במהלך הלימוד והעיון.

ד. תולדתה של קושיא

למדנו שיש סדר לקושיות, שיש מטרה בעצם העלאת הקשיים, שמהלך התבררותה של הקושיא הוא עד שיבוא אליהו. אולם צריכים אנו לברר את תפקידן של הקושיות במהלכי הגמרא. מדוע ראו חכמים צורך גדול כל כך בהבלטתם של הקשיים ובהבאתם, על אף שתורצו, לתוך דפי הגמרא לנצח? הקושיות המופיעות בסדר הלימוד באופן קבוע, כחלק ממערכת הלימוד המסודרת, ובתוך מהלך הגמרא, מלמדות ומחנכות אותנו למהלך של חשיפה וגילוי, של צורך להעמיק – לא להתפשר על חצאי הבנות, ולא להסתפק בהבנות חלקיות. אין משנה ללא בירור, אין הלכה שלא נדרשת ולא נחקרת בכל העומק הרוחני והשכלי. אין ברייתא המובאת בסוגיא ואינה מתבררת בעזרת שאלותיהם של אמוראים ובבירוריהם של ראשונים ואחרונים עד ימינו.

הלימוד הוא מהלך, מסע של עיון ועומק. תמיד יש צורך להבין יותר, תמיד יש מקום לסברא נוספת. הקושיות בכל מהלכי הגמרא מכריחים אותנו לצאת מהמהלך השטחי של קריאה ו"הבנת הנקרא", ודורשות מאתנו התבוננות, ראייה מעמיקה וחשיבה יצירתית. זהו תפקידם של הקושיות, הקושיות, כשהן חלק בלתי נפרד מהלימוד, יוצרות משנה שהיא "קב ונקיי", בין בנוסחה, בין בפסק ההלכה שלה, ובין בהיגיון המנחה אותה.

רק החקירה המתעקשת להבין ולהעמיק, קושיותיהם של תלמידים המבררים עם רבותיהם את הענין – רק לימוד שכזה יכול לחשוף את הטמון בעומקיה של המשנה המדויקת כל כך והכתובה בצופן רוח הקודש של התנאים. **החרות הרוחנית לשאול ולחקור היא המאפשרת את בירורה של תורה**, וכשהשאלה נשאלת מתוך גישה נכונה ובענווה, היא זוכה להיות מבררת ומגלה, חושפת את אמיתתה של תורה בבחינת "שאלת חכם חצי תשובה"²⁰. הגמרא, שהיא יסוד פסיקת ההלכה, חייבת להיות מבוררת ומדויקת, לתת תשובה לכל מצבי החיים המורכבים, ולכוון לרצונו של "א-ל דעות". רק חקירה ודרישה, שאלות וסתירות,

20. חשוב להדגיש: כשהקושיות נשאלות מתוך גישה נכונה ומתוך ענווה, אין שאלות לא נכונות. יעויין בסוגיית הגמרא בבבא בתרא כג, ב על כך שהוציאו את רבי ירמיה מתוך בית המדרש, והתוספות שם מבארים (בדי"ה יעל דא') שאין טענת חכמים על עצם שאלתו, ולא על המציאות הלא שכחה שמתוכה הקשה (ועוד שהרי בערובין נב, ב מצאנו אותה שאלה בדיוק), אלא תבעו אותו על כבוד חכמים. יעויין בבבא בתרא קסא, ב כשהחזירו את רבי ירמיה לבית המדרש, ובירושלמי מועד קטן פ"ג ה"א. ואפילו הכי, יעויין בבניהו בן יהוידע על בבא בתרא שם שמשמע שם שנהגו כלפיו שלא כהוגן.

התמדה ועיקשות לדעת ולהבין, רק באופן הזה ניתן לנסות ולעמוד על צפונותיה של תורה. כך נכתבה הגמרא הבבלית ונדמה שלכך היא מכוונת באופן כתיבתה, בהתמודדות של בית המדרש החי והתוסס, המחנך אותנו ודורש מאיתנו לימוד מתוך התבוננות ועומק. בדרך זו מבדיל המהר"ל בין לימוד הגמרא וההלכה ובין העיון באגדות חז"ל:

ובשביל כך אמרו גם כן (ירושלמי חגיגה פ"א) אין למדין מתוך האגדה כי לא נתברר על ידי קושיות ותשובות, שאז היה ראוי ללמוד הלכה מתוך אגדה. אבל כיון שלא נתברר בבירור, אין למדין הלכה מתוך אגדה.

(באר הגולה, הבאר השישי עמ' קלה)

כדי לפסוק הלכה אנו זקוקים לבירור מוחלט, הבא על ידי קושיות ותירושים. אולם האגדה, שאיננה מתבררת בדרך זו, לא יכולה לשמש בסיס לפסק הלכה, ומכאן שאין למדים הלכה מתוך אגדה. מאותו טעם מסביר המהר"ל שם שאין למדין מפי משנה, "כי לא נתברר במשנה על ידי קושיות ותירושים כמו שנתבאר ההלכה שבגמרא, כי הגמרא בירור המשנה". למדנו מדבריו כי הקושיות והתירושים – כוונתם היא הבירור המוחלט, ההעמדה על תוכן האמת הנעלם בקריאה הפשוטה. הקושיא מחדדת ומבררת את אמיתה של תורה ומגלה את תעלומותיה.

כך גם מתבררת תורתם של האמוראים, ונראה כי לעיתים נמדדו גדולי ישראל בכוח קושיותיהם. דוגמא לכך מצאנו ביחס שבין רבי יוחנן לריש לקיש. לאחר מותו של ריש לקיש, חיפשו בבית המדרש תלמיד שיהיה יכול "ליתביה לדעתיה" של רבי יוחנן, וכך מספרת הגמרא²¹:

נח נפשיה דרבי שמעון בן לקיש והוה קא מצטער רבי יוחנן בתריה טובא. אמרו רבנן, מאן ליזיל ליתביה לדעתיה, ניזיל רבי אלעזר בן פדת דמחדדין שמעתתיה. אזל יתיב קמיה כל מילתא דהוה אמר רבי יוחנן אמר ליה תניא דמסייע לך. אמר: את כבר לקישא? בר לקישא כי הוה אמינא מילתא הוה מקשי לי כ"ד קושייתא ופריקנא ליה כ"ד²² פירוקי וממילא רווחא שמעתא ואת תניא דמסייע לך?

(בבא מציעא פד, א)

21. מת רבי שמעון בן לקיש, והיה מצטער רבי יוחנן מאד. אמרו חכמים מי ילך וישב דעתו, ילך רבי אליעזר בן פדת שתורתיו מחודדין, הלך וישב לפניו, כל דבר שאמר רבי יוחנן הביא רבי יוחנן ברייתא שמסייעת לו. אמר רבי יוחנן: אתה כבן לקיש? ריש לקיש, כשהייתי אומר דבר היה מקשה לי עשרים וארבע קושיות ותירצתי לו עשרים וארבעה תירושים וממילא רווחת התורה, ואתה מביא לי ברייתא המסייעת לי?

22. כך אנו מוצאים גם במסכת שבת לג, א ביחס שבין רבי שמעון בר יוחאי וחתנו רבי פנחס בן יאיר, וכך גם בסיפור המופלא במסכת בבא קמא (קז, א) ביחס שבין רב כהנא ורבי יוחנן.

עשרים וארבע הקושיות שמקשה ריש לקיש לרבי יוחנן, עדיפות לו מכל הסיוע שנותן לו רבי אלעזר בן פדת, מפני שהסיוע לא מחדד את השמועה, אלא מקבע אותה, ולעומתו הקושיא, וודאי שריבוי הקושיות מברר ומלבן את השמועה.

הקושיות אינן מחלישות את השמועה, אלא הן מצרפות אותה, מעמידות אותה על האמת, והן שבח לה. כך מסביר העיון יעקב (שם) את מספרן של הקושיות שהקשה ריש לקיש לרבי יוחנן, עשרים וארבע במספר:

אפשר דמכוון למספר הזה כדאיתא במדרש, "ככלותו שצריך להיות מקושט בעשרים וארבע מיני קישוטין ככלה"...

עשרים וארבע הוא סוג של קישוט המבטא²³ שלמות. עשרים וארבע קושיותיו של ריש לקיש הן קישוטים לתורתו של רבי יוחנן שתוצאתם היא תורה מקושטת ומושלמת.

ה. תהליך של חיפוש וחיפה

אולם מעבר לבירור העמוק והיסודי המתרחש במהלך של קושיא ותירוצה, יש בדרך זו של הגמרא כוונה פנימית נוספת. כשאנו לומדים את המשנה ואת פסוקי התורה. הקריאה הראשונה נותנת מבט והבנה מסוימת על שקראנו ולמדנו. אבל פסוקי התורה ודברי המשנה נכתבו ברבדים שונים: ברובד הפשוט וברובד פנימי שהמשנה רומזת אליו אך לא מפרשת אותו. הדרך לחשוף את הרמז במשנה הוא לא להסתפק בהבנה הראשונית הבאה עם הקריאה, אלא לחפש את הטמון בה, על ידי שאלות וקשיים בלשון המשנה, במקורה ובהיגיון הפנימי המנחה אותה. ואולי זוהי משמעותו של מה שאנו רגילים לומר: "משנה אותיות נשמה" (קצשו"ע סי' א).

התהליך של החיפוש, הניסיון לחשוף את הטמון במעמקה של תורה הבא על ידי הקושיות והתירוצים הוא הניסיון **לחשוף את הנשמה**, את המהלך הפנימי ההלכתי הטמון ביסודה של המשנה, בסדר כתיבתה ובמהלך הטמון בה. התהליך של הקושיא – ומתוך כך הניסיון לברר, להעלות מחשבות, לעמוד על האפשרויות הרבות והמגוונות ולהוכיח כאחת מהן – הוא המהלך החופש כל חדריה הפנימיים של תורה.

העולם שאנו מכירים בנוי כולו על תהליך של חיפוש ואחר כך חיפה. האדם עמל שנים ארוכות כדי לחשוף את היכולות הקיימות בו. כישרון שאדם ניחן בו לא בא לידי ביטוי אלא אם כן התאמץ האדם להוציאו אל הפועל. לידת אדם גם היא מתחילה מתוך היריון ארוך שבסופו יש צער וקושי עד שנולד אדם. ההתרגלות לחפש, לשאול, לא להסתפק בגלוי ובחיצוני

23. יעויין במהרש"א שם בחידושי אגדות ובענף יוסף שם, כ"ד ספרי הקודש וכן כ"ד פלטיות היו בירושלים.

– היא אבן יסוד בלימוד ואבן יסוד בתפיסת החיים שלנו. **מי שלמד ואין לו קושיא מבין את הסוגיא פחות ממי שלמד ויש לו קושיא.** הקושיא איננה סימן לחוסר הבנה. לעיתים דווקא הקושיא היא עדות להבנה נכונה²⁴. הגמרא בדרך עיונה ולימודה פותחת בפנינו שער לחשיפה פנימית שמתבטאת בלימוד, אך השפעתה היא על כל משמעות החיים. התהליך של חיפוש שמתוכו באה חשיפה – יסודו טמון בצורך של האדם לא רק לדעת את האמור במשנה ובגמרא אלא להפנים את ערכיה של תורה עד שייהפכו להיות חלק ממהותו. המפגש העמוק עם מוסר התורה ומחשבותיה של תורה, הבא במהלך האיטי של לימוד והעמקה, שאלה, וממילא עוד צורך להתחבטות וביורור – יוצר, מעבר להבנה, גם הפנמה ושינוי פנימי ברצונו של הלומד.

זהו העיקר היסוד המונח בסדרי ההסברות, המתגלות לפני ההכרה האנושית בדברים שהם כבשונו של עולם, בין שהן באות בדרך הדרישה החיפושית, בין שהן באות על ידי הופעות הרוח בגילוי המדע הפנימי...
תמיד טבע הרוח לבוא מעולף בצורות מגוונות בגוונים שהם מלווים את העצמיות שבהכרה... והמדע טורח תמיד איך להכיר את ההכרה ביסוד הפנימי שלה...
(אורות הקודש ג עמ' פט)

כך בנוי עולמה של תורה – תוכן פנימי המופיע לפנינו ברובד גלוי מסוים אך מצפין בתוכו את הרובד הפנימי יותר, ויתגלה רק אם נחפוץ ונחפש, נעמול ונתבונן; רק אז יתגלו בפנינו אוצרותיה של תורה. מטרת ההופעה בדרך זו, מסביר הרב (שם) קשורה ביכולת שלנו לקלוט את התורה:

ולמה לנו כל אלה, למה לא הובעו ולא הוכרו ההכרות התוכיות בעצמותן. אבל כשאנו באים לסכם את נקודות הבנין הפנימי, שהן היסוד היותר עיקרי בהשכלול העולמי, אז נמצא שההכרות רק אז תפעלנה על החפץ לפי המגמה הטובה בהן...

השאלה, ההתחבטות, מצב הספק בהבנת הדברים והצורך להתבונן יוצרים לא רק את הידיעה אלא את ההפנמה – השינוי ברצונו של אדם והיכולת להגיע אל הרבדים היותר עמוקים שבנפש²⁵. מי שקורא, זוכר וממשיך הלאה, וכך הוא כל סדר לימודו – עלול להפסיד חלק מהותי זה בלימוד. העמל השכלי החיצוני מביא בסופו של דבר את השינוי האישי הנפשי.

24. אולי זו גם המשמעות של האיסור לאבל "לעיין איזו קושיא או תירוץ": עיי' חכמת אדם כלל קסה.

25. יעויין גם בעין איה לברכות סג, ב, פרק ט סיי שמד.

ו. מקומה של ההוה אמינא

מתוך מה שלמדנו נוכל להתבונן אחרת על מקומם של ההוה אמינות בתוך מערכת הלימוד. הגמרא מביאה בפני הלומד לא רק את מסקנותיה של הסוגיא אלא את כל מערך הדיון בבית המדרש הכולל את הדברים שנדחו מההלכה, ואף את הדברים שאומריהם חזרו בהם משיטתם. לעיתים מביאה הגמרא גם דברי אמוראים שמביאים ברייתות שאחר כך התבררו כמשובשות. הראשונים והאחרונים לא נמנעו מלעסוק ולברר גם את השיטות הדחויים וכתבו את פירושיהם גם לשיטות שלא נכנסו להלכה.

כשמערכת הלימוד איננה רק איסוף הידיעות הכתובות בספר, אלא ניסיון לחפור פנימה, להתבונן ולהעמיק, לחשוף את הטמון שאיננו כתוב בגלוי ולהיכנס אל תכניה הפנימיים של תורה – אז ההוה אמינא היא חלק מהלימוד הזה. צריך להבין מה היינו יכולים לחשוב, במה טעינו ומהי הדרך הנכונה להגיע אל אמיתה של תורה. כמו שראינו לעיל, מהלך הלימוד בקושיא ובהוה אמינא, איננו רק בעיסוק הלימודי. הוא חלק ממערכת עולם שלמה:

שהוא כמו "אין אדם עומד על דברי תורה אלא אם כן נכשל בהם" (גיטין מג, א). והנה המכשול עצמו גם הוא דברי תורה. שהרי כל ההוה אמינא נכתבו גם כן בגמרא וכן הטעויות שטעה אמורא אחד תחילה ואחר כך הדר ביה, הטעויות שמקודם גם כן נכתב בגמרא שגם הוא דברי תורה. ומכלל התורה שבעל פה שכך הוא סדר חכמתו יתברך שיהיה מכשול מקודם והעלם ואחר כך הגעה לאמת, כי כך רצה השי"ת בעולם הזה...

(ליקוטי מאמרים לרבי צדוק הכהן מלובלין, עמ' מז)

בסדר מערכת בריאת העולם נקבע שהחושך קודם לאור, זה איננו מהלך לימודי, אלא כך נברא העולם. ההוה אמינא מוכרחת היא להימצא לפי סדרו של עולם, ולפיכך אל לנו להתפלא כי היא נמצאת גם בסדר הלימוד. הדרך לחשיפת האור עוברת דרך הקושי ודרך המחשבה הראשונית ההולכת ומתבגרת ומתיישבת.

בשבת הגדול הקודמת לחג הפסח נהגו קהילות ישראל לקרות חלק מן ההגדה, "מתחילת עבדים היינו עד לכפר על כל עוונותינו" וכן מופיע מנהג זה בהלכה²⁶, אולם ב"מעשה רב" להגר"א (אות קעג) דחה הגר"א מנהג זה:

בשבת הגדול אין אומרים "עבדים היינו", מטעם המבואר במכילתא: "יכול מראש חודש, ת"ל: בעבור זה בשעה שמצה ומרור וכו'".

26. שו"ע או"ח תל, א. ועיי' בביאור הלכה שם שמביאים דעת הגר"א המובאת לקמן.

לכאורה דבריו של הגר"א ברורים מתוך המכילתא שקבעה שהגדה אומרים דווקא בליל הסדר. מדוע אם כן חלקו עליו רוב הפוסקים וקבעו אמירת הגדה כנגד דברי הברייתא לכאורה?

בספר קול מבשר יישב:

איתא בשו"ע שאומרים הגדה בשבת הגדול במנחה, עיי"ש. כ"ק מרן אדמו"ר האמרי אמת זצ"ל מגור אמר שהגאון מוילנא זצ"ל מקשה, הא איתא יכול מראש חודש... ותירץ... על פי מה שאמר אא"ז הרה"ק החידושי הרי"ם זצ"ל בשם רבי בונם זצ"ל שאפילו מההוה אמינא של גמרא אפשר ללמוד לעבודת הבורא ויראת שמים²⁷. והוסיף ואמר כל הגלות הוא הוה אמינא ולבסוף תהיה גאולה שהיא העיקר.

מהלכה של תורה, הן בלימודה והן בהופעתה במצוות ובסדר הופעת חיינו הלאומיים, הוא זה, כשם שההוה אמינא היא חלק מהלימוד בסוגיא והיא נדרשת על מנת שנוכל לחשוף את העלום בתורה, כך בסדר חיי האומה ישנם מהלכים של הוה אמינות שהם חלק ממשמעות חיינו. הגמרא, הן בסדר כתיבתה והן במהלך לימודה חושפת בפנינו את החיים וכוחותיהם.

ז. בין שאלה לקושיא

להשלמת המהלך הזה, נדרשים אנו לעובדה שעל אף שישנם בגמרא סגנונות שונים של שאלות, המושג "קושיא" הוא המושג הרווח, ולפעמים נשאר הגמרא ב"קשיא"²⁸. נדמה שההבדל בין שאלה ובין קושיא נובע מההבדל שבין שאלה מדעית-חיצונית, כאשר נדרש אדם לחקור בשכלו נושא מסוים ועליו הוא שואל, לבין מהלך נפשי. כשהלומד מנסח את שאלתו בסגנון "קשה לי", מתברר שחוסר ההבנה שלו בסוגיא איננו רק בעיית ידע כלשהי. הנכנס לסוגיא וחי אותה, הקושי עבורו הוא קושי פנימי נפשי, אין הכוונה לכך שאין הוא חושב בשכלו. הוא בודאי מתייגע בכל כוחות שכלו על מנת ליישב את קושייתו, אבל הלימוד והעיסוק בתורה הם עבורו מסע פנימי של העמקה והפנמה, ולכן ישתמש בביטוי "קשיא".

27. ובמקום אחר קובע שצריך להתייגע בהוה אמינא, עיי"ש בחלק ב' ערך הוה אמינא.

28. ההבדל בין קשיא לתיובתא הוא שקשיא היא קושיא שיש עליה יישוב, ואילו תיובתא היא קושיא ניצחת. ועיין משך חכמה לדברים טז, יט ד"ה 'לא תעבוד בבכור שורך'.

על הפסוק שבבראשית "לא יסור שבט מיהודה ומחוקק מבין רגליו עד כי יבוא שילה ולא יקהת עמים", מסביר הרמב"ן שאין לפרש את הביטוי "יקהת" כרש"י, וכותב:

ואינו נראה לפרש ביקהת אם, אסיפת אם, ולשון מקהו קהיאתא אינו אלא לשון פירכות וקושיות שהיו מקשים ומפרכין בה קושיות הרבה, כי המתקשה בדבר יקרא קוהה בלשון חכמים... וממנו אמרו בגמרא רבי יהושע קיהה וטהר, שהקשה בו דברים רבים ושבר כל הדברים המטמאים עד שיטהר בהכרח...

(רמב"ן בראשית מט, י)

קושי וקושיא מכוונים אותנו בעצם אמירתם לקישור נפשי. הלומד סוגיא לא יכול להישאר חיצוני ומרוחק, והוא חייב להתקשות על מנת להצליח להתחבר אל הסוגיא. כך התורה אחוזה בו²⁹.

אין מדובר בסגנון בלבד. זוהי הדרכה הקשורה לאופיו של הלימוד הזה³⁰. כך לומדים את הסוגיא, וכך נכנסים בשעריה של תורה.

29. בספר 'מוח ולב' המתאר את דמותו של רבי חיים שמואלביץ: "כשאתה מקשה קושיא, עליך להתרכז בה במידה כזו, שאתה עצמך תאמין לרגע שאין עליה תירוץ..." שוב אנו פוגשים את היחס הנפשי ולא השכלי לבדו (שם עמ' לח).

30. יעויין בליקוטי מוהר"ן, מהדורא תנינא סי' מו, שדורש, אמנם בהקשר אחר, את המילה "קשיא" בראשי תיבות: "שמע י-י קולי אקרא". ולכאורה לזה כוונתו: שהקושיא היא לא שכלית בלבד אלא פנימית, עצמית.